

IUS GENTIUM- РИМСКОПРАВНИ И СЪВРЕМЕННИ АСПЕКТИ

доц. д-р *Малина Новкиришка-Стоянова*¹

В правната лексика терминът „*ius gentium*” се използва във връзка с международното право и с римското право². И в двата случая се следва традиционния за романистиката превод на термина като „право на народите”, използван при означаване на част от действащото обективно право в Древния Рим. Същността на понятието обаче буди интерес у съвременните юристи както в историко-правен аспект при проследяването на еволюцията на международните отношения, така и в правно-догматичен с оглед новото съдържание на междудържавното общуване и сътрудничество. Това се дължи на обстоятелството, че римското право е в основата на европейското право, а *ius gentium* е модел за регулиране на отношенията между народите в Античността в публичноправен и в частноправен аспект. Съвременното международно право от своя страна урежда не само междудържавните отношения, респ. частните правоотношения с международен елемент, а обхваща и унифицирането на правото както на ниво международни общности, така и в световен план.

Съвременната епоха се отличава със забележителна динамика на международната общност и на нейното право. Повечето основни понятия в тази област променят своето съдържание под влияние на множество фактори. Самото схващане на глобализацията е твърде близко до това за империализма, но с нови форми, средства и тенденции на международно общуване и интегриране на отделните държави в рамките на различни политически и икономически общности³. Като цяло обаче идеята за обединяването на всички нива, включително и правно, се реализира с относително бързи темпове и това изисква преосмисляне на правната догматика и правоприлагането.

Европа в настоящия момент си поставя сложната задача за изграждане на правната идентичност на Европейския съюз. В хода на този процес все по-често погледите се отправят назад във времето, към Древния Рим. Много автори търсят аналогия в изграждането на римската империя на базата на универсализацията на

---

¹ Преподавател по Римско частно право в Нов български университет.

² Вж. в. „*ius gentium*” съответно в *Novissimo digesto italiano*, Torino 1957-; **Berger, A.**, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953.

³ Вж. **Laghmani S.**, *Histoire du Droit des gents (Du *ius gentium impérial* au *ius publicum europaeum*)*, Paris 2003, p.1 ss.

гражданския обмен в условията на политическо и правно господство в Средиземноморието. Но за разлика от съвременната епоха на либерални ценности, характеризираща се и с невероятното развитие на технологиите и комуникациите, римската империя се основава на политическата хегемония на една суперсила, създадена като такава поради липсата на сериозна конкуренция на друга държава в дадения географски регион и в конкретния исторически период.

Отстояването на крайни позиции и противопоставянето на империята на общността някои автори схващат като противопоставяне на Съединените американски щати на Европейския съюз⁴. Проблемът обаче не бива да се разглежда опростено, тъй като има различни измерения. Едно от тях е свързано със самото структуриране на новите международни общности, с нови правила на международно общуване както извън общността, така и между държавите в самата нея. В този план за Обединена Европа се поставят и въпроси за създаване на единно право, за европейска правна идентичност при запазване на спецификите на отделните национални правни системи. Необходимостта от такова начинание се обосновава с безпрецедентното движение на хора, стоки и капитали между държавите в Европа, във или извън институционалните рамки на ЕС. Счита се, че хармонизацията на националните правни системи е предпоставка за изграждането на европейското икономическо пространство и за новите политически и социални отношения в Общността⁵.

Юриспруденцията все още се въздържа от дефинитивно становище по въпроса за изграждането на единно европейско право. В този смисъл се прави сравнение, че дори в материите, в които е постигната хармонизация, общностното право се възприема като острови в морето на националното право⁶. Анализаторите критикуват редица регламенти и директиви, които постигат съмнителни резултати и допълнително усложняват нормативната уредба терминологично и субстанциално⁷. Дори съставянето

---

⁴ Срв. **Pellet, S.**, De la raison du plus fort ou comment les Etats-Unis ont réinventé le droit international et leur droit constitutionnel, in : Actualité du droit international, juin (2006), p.6-на сайта <http://www.ridi.org>

⁵ Срв. по въпросите на хармонизацията **Zimmermann, Reinhard**. Roman Law and Harmonisation of Private Law in Europe. - In: Towards a European Civil Code. Arthur S. Hartkamp, Martijn Hesselink, Joustra Carla (eds.). Nijmegen, 2004, p. 21 ss.

⁶ Тук, разбира се, остава основният въпрос доколко дадена материя е част от брега или от откритото море. Вж. **Kötz, H.** Rechtsvergleichung und gemeineuropäisches Privatrecht. - In: Peter-Christian, Müller-Graff (ed.). Gemeinsames Privatrecht in der Europäischen Gemeinschaft., 2nd ed., 1999, p. 151, цитиран с коментар на **Циммерманн, Р.** Римское право и гармонизация частного права в Европе. - В: Ius Antiquum 15 (2005), с. 156 и сл., бел. 12.

⁷ Юристите-лингвисти към институциите на ЕС най-добре знаят каква е цената да се постигне нормативен текст, който да има еднакво съдържание и значение за всички държави, при целия калейдоскоп на национални особености във всяка материя. Срв. и **Cornu, G.** Linguistique juridique. Paris 2005, p. 7 ss.

и публикуването на принципите в различните сфери на европейското частно право, като предварителен етап от кодифицирането му, все още поражда някои проблеми⁸.

На унифицирането чрез кодификация се противопоставя едно друго становище, което поставя под съмнение необходимостта от формиране на общо европейско право. Приема се, че хармонизацията, унификацията и създаването на обща конституция или на общ граждански кодекс на обединена Европа е задача немислима - колкото исторически несъстоятелна, толкова и невъзможна от правна гледна точка⁹. Възприема се и философската идея, че стабилността на една система не е в нейното еднообразие, а в нейното динамично равновесие, в противодействието и съгласуването на тенденциите за разрушаването ѝ. Различията между отделните правни системи не трябва да се заличават, а на основата на реципрочно разбирателство да се изгражда общностно право, което има само отделни зони на припокриване, определяни от взаимния интерес. Концепцията, лансирана предимно в компаративистиката, се развива и чрез тезата, че без различия и разнообразие няма основа за сравняване и разбиране, нито за развитие.

Колкото и да се отхвърля от привържениците на унификацията на европейското право, тази теза е подкрепяна и от съществуващата практика. Практика, която все повече разширява „островите“ на общностното право в морето на националното право, така че в някои материи те са вече полуострови или дори са се слели със сушата, ако използваме цитираното по-горе сравнение на Хайн Кьоц.

В контекста на тези две становища се поставят въпросите относно ролята и мястото на римското право при формирането на унифицирано (макар и в различна степен за отделните отрасли) общо европейско право. Това обаче следва да се осъществи по-скоро на ниво идеи и принципи на древното право, а не във връзка с конкретно взаимстване на юрисдикционни или юриспруденциални разрешения.

Всъщност не са малко и примерите, в които имаме пряко възпроизвеждане на римскоправни норми в съвременните законодателства (при единствената специфика на изразяването със средствата на модерната правна лексика и стилистика). От римското право могат да се почерпят идеи за унифициране въз основа на правната теория и

---

⁸ Срв. напр. **Ole Lando, Hugh Beale** (eds.). Principles of European Contract Law. Parts I and II. 2000; **Ole Lando, Eric Clive, André Prüm, Reinhard Zimmermann** (eds.). Principles of European Contract Law. Part III. 2003, с превод на български на сайта: http://frontpage.cbs.dk/law/commission_on_european_contract_law/Bulgarian.doc

⁹ Срв. по-подробно становището на **Pugsley D.** L'Europe: identité et diversité. - In: Actes du Colloque „Droit romain et identité européenne“. RIDA, Supl. au t. 41 (1994), p. 163 ss., което има многобройни привърженици и в наши дни.

съдебния прецедент, които са от съществено значение за формиране на западната правна традиция. В тях би могло да се потърсят и разрешения за по-леко, тоест обществено и политически по-поносимо, преодоляване на националната фрагментарност по пътя към изграждане на единни пространства в европейското право. В този смисъл Франц Виакер отбелязва, че историческите модели, които обхващат и римското право, не биха могли да са ключ за конкретно разрешаване на съвременните проблеми, свързани с унифициране на европейското право, но те могат да подсказват рационални идеи за преодоляване на различните тенденции, съдържащи в тях ¹⁰.

Възприемането на *ius gentium* като резултат от унифициране на правото в Древния Рим е един от моделите, които могат да се използват в посочената насока. Включеното като част от вътрешната правна система право на народите, в съчетание с преторското право (*ius honorarium*), чрез което то се въвежда в действие както по отношение на римските граждани, така и на чужденците, е уникално явление. То съдържа в себе си много идеи, традиции, тенденции, които имат и актуално звучене.

Същевременно не може да не се отбележи, че терминът “*ius gentium*” е преминал през вековете до наши дни, макар и да се използва предимно в понятийния апарат на компаративистите и в публичноправен смисъл ¹¹. В римското право терминът “*ius gentium*” има по-различно съдържание, а и самото т.нар. “право на народите” е значително по-различно както от съвременното международно публично, така и от международното частно право. При “*ius gentium*” в античния му вариант определено може да се говори повече за универсализма, отколкото за интернационализма при създаването и прилагането му.

Да разгледаме на първо място самия термин “*ius gentium*”. В случая не може да се изхожда само от етимологическия анализ на двете съставляващи го лексеми “*ius*” и “*gens*” ¹². Римляните имат собствена и специфична представа за правото “*ius*” в обективен и субективен смисъл, но и в двата случая се предполага, че лексемата е свързана със санскритското “*iu*”, което означава „връзвам, свързвам”.

---

¹⁰ Срв. **Wieacker, F.** Historical Models for the Unification of European Law. - In: Perspective formality and normative rationality in modern legal systems: festschrift for Robert S. Summers, Berlin, 1997, p. 297-306.

¹¹ Срв. **Laghmani, cit.**, p. 2-6.

¹² Относно етимологията на “*ius*” и “*gens*” вж. **Ernout, A., Keilet, A.** Dictionnaire étymologique de la langue latine. Paris, 1959.

Понятието за право е основно в римската юриспруденция, с разнородни употреби¹³. Така в обективен смисъл юристите също разглеждат правото от различни аспекти. За Целз то е наука за доброто и справедливото, и тази дефиниция е толкова важна и стабилна, че съставителите на Юстиниановата кодификация я включват в първия параграф на книга I, титул първи на Дигестите, озаглавен „De iustitia et iure”.

D.1.1.1. pr. (Ulpianus 1 inst.) Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi.

Модестин, от своя страна, определя, че правото се създава или поради необходимостта от регулиране на определени отношения, или за санкциониране на обичая, или по силата на съглашения между хората:

D.1.3.40 (Modestinus 2 reg.) Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo.

По отношение на съглашенията между хората, поставени на първо място при изброяването на правопораждащите основания (*ius ... consensus fecit*), от филологическия и правния анализ на използваната терминология обикновено се приема, че става въпрос по-скоро за постигането на съгласие (*consensus*) за установяване на субективни права, които се означават със същия термин “*ius*”, отколкото до съглашения между народите¹⁴.

Повечето римски юристи определят самостоятелното място на *ius gentium* и го противопоставят на другите системи на обективното право. На първо място то се разграничава от цивилното право, което според Паул народът е установил за себе си, и което се явява негово собствено право. Наименованието му- *ius civile*, го определя като право на общността от – *civitas*. Паул подчертава, че това право има полезност и се използва от всички или от повечето лица на тази общност, които всъщност са нейните граждани:

---

¹³ Срв. **Darembert C., E. Saglio.** Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines. aris., 1875-1912, т. III, v. 1.

¹⁴ В междудържавните отношения се използва друга терминология - договорите с политически характер се наричат „*foedus*”, а по-късно се използват и други термини „*conventio*” и „*consilium*”, които акцентират както на постигнатото съгласие, така и на създаването на определена институционалност. Срв. по-подробно у **Bederman, D. J.** International Law in Antiquity. Cambridge, 2001, p. 41 ss., 194 ss.

D.1.1.11 (Paulus 14 ad sab.) Ius pluribus modis dicitur: ... altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile.

Схващането, че цивилното право е правото на членовете на римската гражданска община, определя и другите класификации на обективното право - според начина на създаването му, но и според адресатите и съдържанието на правната уредба. Така, следвайки идеята за комплексността на римскоправната система на обективното право, Улпиан счита, че цивилното право не може да се разглежда отделно от естественото право и от правото на народите. Интересно е разсъждението на класическия юрист за съотношението между тези три вида право: той приема, че няма подчинение на цивилното право пред другите, но ако към общото право (т.е. цялата система на действащото римско право) се прибави или отнеме нещо, то това е цивилното право:

D.1.1.6pr. (Ulpianus 1 inst.) Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei servit: itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est civile efficitur.

Улпиан по различни поводи отбелязва, че не съществува рязка граница между трите права, които би следвало да се схващат като градивни елементи на една и съща система. Той обаче не въвежда нова терминология за нея - *ius commune* не е общо право за римската държава. Идеята за общия правопорядък в Средиземноморието е осъществена на практическо ниво, чрез моделирането на типичните институти на цивилното право в преторската юрисдикционна практика. Така всички институти, цитирани като принадлежащи към правото на народите в D.1.1.5, имат своите римски аналози - правото на собственост (*dominium ex iure Quiritium*), установяването на границите (респ. дейността на агримензорите), издигането на сгради (уредбата на *tignum iunctum, servitutes praediorum urbanorum*), покупко-продажбата (*emptio-venditio*), наема (*locatio-conductio*) и пр. сделки (*obligationes*), които са фиксирани още в *Lex XII Tabularum* и в ранното републиканско законодателство. Но паралелно с тях навлизат и нормите с гръко-елински или източен произход, върху които се създават новите правни институти на емфитевзата, ипотеката, ненаименованите договори и пр.¹⁵

---

¹⁵ Срв. по-подробно у **Kaser, M.** *Ius gentium*. Granada, 2004, p. 95-204.

Същата идея за комплексност Улпиан развива и в D.1.1.1.2 in fine, но съответно подчертава, че това деление се отнася само до частното право, тъй като публичното право се състои от сакрално право, отнасящо се до култовете и правното положение на жреците, и публично право в тесен смисъл, уреждащо магистратурите:

D.1.1.1.2 (Ulpianus 1 inst.) ...publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. privatum ius tripartitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Интересно е съотношението между цивилното право, естественото право и правото на народите. Така според Улпиан то е или по-широко, или по-тясно от другите две системи, и не се припокрива с тях. Причините за такова, сякаш неопределено, съотношение могат да бъдат различни. От една страна, в случая е налице потвърждение на отрицателното становище на римските юристи към определенията, които никога не могат да обхванат едно правно явление в неговата пълнота, защото винаги има с какво да се опровергават. Наред с това в някои области, по отношение на някои институти в цивилното право, се съдържа по-ограничена уредба, а в други-по детайлна от тази в естественото право и правото на народите - всичко зависи до какви правоотношения се отнасят. Така например традиционните римски институти на брака, квиритската собственост и формалните облигационни отношения, са много по-детайлно развити в ius civile, докато в ius gentium по-подробно са уредени други отношения. В този смисъл е показателно изброяването в D.1.1.5, където се приема само примерното посочване на институтите на ius gentium, но накрая се утвърждава ексклузивният характер на цивилното право, а всичко останало се регулира от правото на народите:

D.1.1.5 (Hermogenianus 1 iuris epit.) Ex hoc iure gentium introducta bella, discretae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt.

Това, от своя страна, насочва към извода, че към класическия период правото на народите е всеобхватно, прониква във всички сфери на римската правна система, и има голямо значение за условията на гражданския оборот - не само в количествен, но и в субстанциален аспект. И докато цивилното право е определена и ограничена система от

норми, някои от които са запазени поради традиционализма и консерватизма на юристите, макар и без конкретно приложение в новата епоха, правото на народите остава отворена система. В нея се включва регулирането на всички отношения, които са свързани с доброто и справедливото, но и са установени като трайна търговска практика, и които спомагат за изграждането на правото в условията на империята.

Поставя се въпросът и докъде са границите на всяка една от трите подсистеми на т.нар. *ius commune*¹⁶. Според Паул, който поставя на първо място естественото право, то е онова право, което е винаги справедливо и добро. От редакцията на текста се остава с впечатление, че на тези критерии може да отговаря и някоя друга подсистема, тъй като естественото право е дадено като пример за „*id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur*”:

D.1.1.11 (Paulus 14 ad sab.) Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale.

По-детайлно е определението на същия юрист, който в своя учебник по право (*Institutiones*) очертава характеристиката, приложното поле и институтите на естественото право:

D.1.1.1.3 (Ulpianus 1 inst.) Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censer.

Това определение всъщност свежда естественото право както до създаваните от хората норми и обичаи, така и до закони на природата, отнасящи се за всички живи същества - както на сушата, така и в морето. Акцентира се на естествения произход на тези норми - природата, т.е. самият живот ги е създал, поради което те са универсални, а правилата се спазват дори и от животните. В случая се открива силното влияние на

---

¹⁶ Обикновено този термин се отнася при съпоставянето с общите и особените норми, респ. привилегиите, и има значение в смисъл, че негови адресати са всички римски граждани и всички, пребиваващи на територията на римската държава, и подчинени на нейното право. Срв. **Гарсия Гарридо, М. Х.** Римское частное право: казусы, иски, институты. Москва, 2005, с. 149-150.

гръцката философия, която възприема идеята за земния живот като проекция на всемирния порядък, създаден в космоса, за разлика от хаоса. Така и законите са част от този порядък, защото са създадени по силата на едно всеобщо съгласие и необходимост за спазване¹⁷. Същевременно римските юристи остават на традиционните прагматични позиции. Независимо от обобщението за естественото право, всъщност като пример за естественоправни норми, Улпиан цитира само брака, създаването и възпитанието на децата.

През II в. се разширява разбирането за естественото право, което го включва в римската нормативна система¹⁸. Поради своя универсален характер и връзката с древните обичаи, то има своя задължителен характер, но не може да се противопостави на цивилното право, създадено целенасочено от хората, за да им е полезно и да се прилага от всички. В този смисъл противопоставянето е дори не на нормативно ниво, а на самия дух и разум на цивилния закон - т.нар. *civilis ratio*. Макар и в частния случай на *capitis deminutio*, Гай взема отношение по въпроса за колизията на *civilis ratio* и *naturalia iura*. От особено значение е заключението, че естественото право не може да бъде предпочетено пред *civilis ratio*:

D.4.5.8 (Gaius 4 ad ed. provinc.) Eas obligationes, quae naturalem praestationem habere intelleguntur, palam est capitis deminutione non perire, quia civilis ratio naturalia iura corrumpere non potest.

Съотношението между естественото право и правото на народите е обект на множество дискусии между самите римски юристи. От цитираните по-горе фрагменти обаче е очевидно, че преобладава становището за отделни правни системи, включени като част от обективното римско право. Същевременно, като се има предвид универсалността на естественото право, е интересно становището на Гай, който счита, че *ius gentium* е установено между всички хора, като естествен принцип на съществуване, и следва да се опазва по еднакъв начин от всички. Така и самото му наименование насочва, че от него се ползват всички:

---

¹⁷ Срв. Cic., *De rep.*, 3.11. По-подробно по тези въпроси вж. Viñas, A. *Teoría del derecho y experiencia jurídica romana*. Madrid, 2002, p. 51-57. При римляните и при гърците, за разлика от другите антични народи, не се възприема божественият произход на реда и законите.

¹⁸ Срв. Levy, E. *Natural law in Roman Thought*. - In: *SDHI* 15 (1949), p. 3 ss.

IGai 1.1. (De iure civili et naturali) *Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium est uocaturque ius ciuile, quasi ius proprium ciuitatis; quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. populus itaque Romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utitur. quae singula qualia sint, suis locis proponemus.*

От цитирания фрагмент се очертават два основни извода. Гай схваща правото на народите като *naturalis ratio*, различно от всеобщите закони и закономерности в природата, на които се подчиняват хора и животни ¹⁹. То е утвърдено от обичая, присъщо на всички, почитано и одобрявано от всички, така че основателно е могло дори да не е в писмена форма ²⁰. Той обаче акцентира и върху признаването, респ. опазването на това право от всички (*omnes gentes*). В случая, макар и инцидентно, римският юрист обосновава тезата за универсалното право в рамките на цялата империя - както в Италия, така и в провинциите, което е предпоставка за нейната правна идентичност. Естествената справедливост и разум, съдържащи се в *ius gentium*, респ. и в римското право, са основанията за прилагането им от всички народи на територията на империята. Върху тази основа е и признаването на статуса на лицата, на сключваните от тях правни сделки, на възникващите правни последици, обезпеченията на вземанията, гарантирането на правото на собственост и пр. в областта на частното право, но също и правораздаването от римските магистрати по римската процедура, зачитането на съдебните решения на локалните юрисдикции, на компетентността на институциите, на религиите и пр. Така, постепенно, към II в. от н.е. започва да се изгражда, макар и в античен вариант, идеята за наднационално право с универсален характер.

Един от аргументите в тази насока е и връзката на естественото право с обичайното право. В исторически план установяването на еднотипни правни разрешения у повечето народи с еднотипно битие и историческо развитие, дават основание за такова сравнение. Класическите юристи отграничават универсалния от

---

¹⁹ Срв. **D.1.1.1.3 (Ulpianus 1 inst.)** *Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est...*

²⁰ Срв. **D.1.3.36 (Paulus 7 ad Sab.)** *Immo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.*

националния правопорядък, но не задълбочават изследването към техния произход, който несъмнено се крие в обичайното право ²¹.

Романистиката неведнъж се опитва да даде отговор на въпроса кога и доколко това типично и повтарящо се поведение, прието за задължително от обществото, прераства в *ius gentium*. От една страна, се изтъкват аргументи, че първоначално обичаят, правото и религията представляват единна регулативна система за поведението на хората в Античността, от която постепенно се преминава към светското право. Повече аргументи се привеждат в полза на тезата, че *natura rerum mores maiorum* започват да се различават едва у предкласическите юристи, които търсят пътищата за прилагане на римското право спрямо чужденците и признаването на чуждото право, макар и неприложимо за римляните ²².

В епохата на създаване на *ius gentium* обичайното право е анахронизъм, който традиционно присъства в римската система на обективното право, но има субсидиарно значение. Компилаторите на *Corpus iuris* обаче считат за необходимо да включат в Дигестите и становищата на класическите юристи относно обичайното право – така титул III на книга първа поставя обичайното право наред със законите и сенатусконсултите, т.е. наред със създадените от компетентните органи източници на позитивното право (D.1.3. De legibus senatusque consultis et longa consuetudine). В този смисъл те подчертават неговото значение, което е толкова голямо, че не е нужно да се придава писмена форма на този източник на правото ²³. В това се състоят и основните разлики от правото на народите, което също е основано на дълготрайната практика. Обичайното право е свързано с един народ, с неговата религия, бит, историческо развитие, то прониква в цялото негово битие, и има приложение в много отношения.

Със създаването на писаното право обичайното право постепенно ограничава приложното си поле. *Ius gentium* се схваща като обичай на общуване между народите, възприемани като отделни социални и политически общности. То също има разностранно приложно поле, но предимно в гражданския оборот и междудържавните политически отношения. Значението му е не толкова в неговия древен произход и трайно прилагане, колкото в признаването му от публичната власт за задължително. Затова и римските юристи акцентират толкова на съотношението *ius gentium* - *ius civile*,

---

²¹ Срв. D.11.1.3, IJ 1.2.pg. Вж. по-подробно у **Kaser, M.** *Ius gentium*. Granada, 2004, p. 71 ss.

²² Срв. обобщението у **Дождев**, цит., с. 83 сл.

²³ Срв. и **D.1.3.32.1 (Iulianus 84 dig.)** *Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum.*; **D.1.3.34 (Ulpianus 4 de off. procons.)** *Cum de consuetudine civitatis vel provinciae confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradictio aliquando iudicio consuetudo firmata sit.*

с което поставят, като основа за сравнението, властническата санкция на тези норми, а не търпимостта към древните обичаи. И ако по-рядко или въобще не се споменава съотношението на правото на народите с преторското право, то е поради обстоятелството, че преторското право всъщност е механизмът на узаконяването на *ius gentium*²⁴.

Папиниан приема като определение за закон общото за всички предписание, решението, взето по предписанията на опитните в правото (юристи), предотвратяването на уврежданията (и престъпленията), извършени умишлено или поради незнание, но и взаимното обвързване между гражданите за спазването на определени норми – „*communis rei publicae sponsio*”:

D.1.3.1 (Papinianus 1 def.) Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.

В цитирания фрагмент откриваме същата идея, както у Модестин в *D.1.3.40*²⁵. Поставя се въпросът кога взаимното съгласие и обвързване излизат извън пределите на римската *res publica* и преминават в по-мащабните граници на новата държава, с множество провинции и зависими народи и държави. В тази връзка е и разглеждането на втората лексикална характеристика на термина “*ius gentium*”, който се превежда като право на народите, независимо че в юридическия латински език за означаването на народа се използва лексемата „*populus*”²⁶. Трудно е да се установи темпорално моментът на въвеждането на новия термин „*ius gentium*”. Той е основан на еволюиралото понятие за „*gens*”.

В източниците за архаичния период от развитието на римската държава *gens* е родът като основна социална общност. Самата римска държава и нейният народ (*populus romanus Quirites*) възникват като резултат на синойкизма на родовете от трите основни племена - латини, сабини и етруски. Според Момзен *gens* в смисъл на човешка

---

²⁴ Срв. подробно по тези въпроси **Grosso, G.** *Riflessioni su “ius civile”, “ius gentium” e “ius honorarium” nella dialettica fra tecnicismo-tradizionalismo giuridico e adeguazione allo sviluppo economico e sociale in Roma.* - In: *studi Donnatuti*, v.1, Milano, 1973, p. 439-454.

²⁵ Срв. **D.1.3.40 (Modestinus 1 reg.)** *Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmavit consuetudo*

²⁶ Обикновено се прави извод, че първоначално признаването само на римските граждани за *populus* постепенно се разширява и в началото на Принципата се използва и по отношение на народите в провинциите. В този смисъл и юристите многократно подчертават “*omnes populi*”. Срв. в. “*populus*” у **Berger A.** *Encyclopedic dictionary of Roman Law.* Philadelphia, 1953.

общност, в която патриархално-родствените връзки не са от първостепенно значение, започва да се възприема от епохата на нарастващия индивидуализъм в концептуален план, който дава своите отражения във всички сфери на обществения живот. В края на Републиката новото понятие за gens вече включва отделните народи, които живеят в рамките на новата държава, в нейните провинции. Римляните продължават да правят разлика в статуса на латините, peregrinите и предалите се на победителите *dediticii*, чиито държави са покорени „с огън и меч”. Зачитането на правото на peregrinите е само когато правоотношенията възникват между тях и на територията на провинцията, от която произхождат, както и ако няма противоречие с римското право и не се засягат римските държавни интереси. При тези ограничения съществува и цивилното право, схващано не като гражданско право в съвременен смисъл, а като право, създадено и приложимо само за тясната общност на квиритите - т.е. за римския народ (*populus romanus Quirites*). Очевидно при тази ситуация другите народи не могат да се квалифицират като *populi*, нито официално да се признае тяхното право²⁷. От друга страна, дългогодишните обичаи и практики в търговията принадлежат на представители на различни народи, обединени от общо търговско занятие. Именно те се определят като gens и тези практики са наречени *ius gentium*.

Обикновено се изтъква и едни друг аспект при формирането на понятието за *ius gentium*. Той се използва при разглеждането на правото на народите във връзка с естественото право, според което са без значение принадлежността на лицата към определена държава, тяхната възраст, произход, правен статус и пр. Така терминът има едно по-широко значение в смисъл на право на хората, свързано с тяхната универсална практика на общуване, което наистина е *naturalis ratio*. Може би използването на това лексикално съчетание е резултат и на архаичното виждане, че освен римският народ (*populus romanus*) всички други народи нямат тази характеристика, те са в общата маса на *gentes*.

Основното деление на обективното право е в зависимост от защитения правен интерес. То е публично, когато се отнася до интереса на държавата, и частно - когато се отнася до ползата (интереса) на отделните лица:

---

²⁷ За необходимостта от протекция и установяването на приятелски отношения спрямо чужденците в републиканския период срв. **Brunt, P.A.** „Amicitia in the Roman Republic”. - In: P. A. Brunt. *The Fall of the Roman Republic and other related Essays*. Oxford, 1988, p. 351-381.

D.1.1.1.2 (Ulpianus 1 inst.) Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim.

От цитирания фрагмент от институциите на Улпиан в D.1.1.1.2 in fine някои автори приемат, че в предкласическия и класическия период *ius gentium* се отнася само до частноправната сфера, така както и естественото право²⁸. В случая следва да се разгледа римскоправната концепция по въпроса.

Становището на Улпиан има своето основание в обстоятелството, че правото на народите не би имало място сред публичното право, ако то се състои от посочените системи от норми - относно устройството и функционирането на култа и на публичната власт. Трябва много внимателно да се преведат и използваните термини. В разграничението на правото на публично и частно, в началото на същия фрагмент, критерият е „отнасянето“ към римската държава и устройството на религиозните и цивилните институции (*publicum ius est quod ad statum rei romanae spectat*), или към ползата за частните лица (*privatum quod ad singulorum utilitatem*). Следователно, от гледна точка на ползата, правото на народите наистина е към частното право, защото то урежда отношенията в рамките на международния граждански оборот. То не е установено с междудържавно споразумение, а по волята на римския народ и с *imperium*-а на неговите магистрати. Дори в случаите, в които се касае за междудържавни отношения, въз основа на които се изгражда и частноправната регламентация, те са признати само от гледна точка на римското право, доколкото завоевателите не могат да поставят на еднакво ниво правото на завоюваните. Последното съществува само по милостта и с благоволенieto на римляните. Така в случая няма противоречие с виждането, че правото на народите включва норми и на частното, и на публичното право, но от съвременна гледна точка.

По-особено място от позицията на съвременната систематика на правните отрасли заемат нормите относно гражданството. В римското право то е елемент от гражданската право- и дееспособност, изразена в *status civitatis*. Разделението на лицата на римски граждани, латини и peregrini в правосъзнанието на римляните не се свързва толкова с *res Romana*, а с индивидуалния интерес на частните лица, поради което

---

²⁸ Вж. *D.1.1.1.2 (Ulpianus 1 inst.) ...publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus constitit. privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus*. Срв. Андреев, цит., с. 50-54.

материята е включена към частното право. Наред с това римската правоспособност - т.нар. status, включва в себе си и частноправни, и публичноправни елементи. Доколкото се поставя въпрос за статуса на чужденците, за тях също правоспособността също има частноправно и публичноправно измерение, респ. нормите на *ius gentium* се отнасят както за техните държави и връзката им на политическо и институционално ниво с Древния Рим, така и до правните сделки между тях, респ. решаването на споровете на частноправно ниво.

Хермогениан в *D.1.1.5*²⁹ очертава една много широка гама от правоотношения, уреждани от правото на народите. В цитирания фрагмент прави впечатление, че са включени, като обект на регулиране, най-важните публичноправни въпроси - за войната, за разделението на родовете и народите, за устройството и управлението на държавата, наред с типичните частноправни проблеми за разделението на имуществата, определянето на границите между имотите, издигането на сгради, търговските отношения, покупко-продажбата, наема и всякакви други облигационни отношения. Въз основа на този фрагмент, в романистиката се приема за безспорно разграничението на *ius gentium* на публично и частно, но от гледна точка на съвременната систематика³⁰. Публичноправните аспекти обхващат правилата за водене на война и сключване на мир, третирането на военнопленниците, чуждите граждани, завладяните територии, формирането на провинциите, сключването на международни договори и пр. В този смисъл са запазени много сведения както в правните съчинения, така и в неюридическите извори.

Ius gentium на частноправно ниво е значително по-многообразно и богато както на теоретични, така и на конкретни нормативни разрешения. И по отношение на него се прилагат идеите за универсалния му характер, поради многовековното прилагане на определени правила от всички хора. Същевременно римляните възприемат правото на народите не като отражение на божествения порядък, а като творение на хората, плод на тяхното сътрудничество и разбирателство, което се признава и спазва от всички³¹.

Във философските трактати на Цицерон и в правните текстове се съдържат двете групи сведения относно правото на народите в частноправен смисъл. Цицерон

---

²⁹ *D.1.1.5 (Hermogenianus 1 iuris epit.) Ex hoc iure gentium introducta bella, discretiae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt.*

³⁰ Срв. **Laghmani**, cit., p. 4 ss. и цитираната там литература.

³¹ Срв. *IGai 1.1. Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur: ...quod uero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur uocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur...*

теоретично обосновава съществуването и прилагането на общо за всички народи право. Римските юристи на прагматично ниво определят съдържанието на отделните норми и институти, които изграждат системата на това право, което е твърде необходимо при изграждането на провинциалната система по времето на късната Република и на империята от I в. от н.е. насетне. Правото на народите е гаранция не само за римските граждани, напускащи под различна форма пределите на Италия, но и за чужденците, които също осъществяват търговска или стопанска дейност както в Италия, така и в другите провинции на империята, извън пределите на своята родина. В рамките на огромната държавна територия, формирана чрез завоюване на Средиземноморието, в периода от I в. пр. н. е. насетне започва ускореното движение на хора, стоки и капитали, което е античният вариант на съвременните междудържавни отношения. И така както съвременната юриспруденция търси пътищата за създаване на единно европейско право, така и римляните са вървели по своите пътеки към създаването на правно единство.

Един от съществените въпроси при изграждането на системата на *ius gentium*, която в определен етап от римската политическа история се явява своеобразно общо право на цялата империя, е за начина на въвеждането му в традиционните системи на римското право - *ius civile* и *ius naturale*, които имат много по-древен произход. Този въпрос е пряко свързан с дейността на преторите и създаването от тях право чрез практиката по решаването на спорове или предотвратяването им. Подобна тенденция съществува и в съвременните условия чрез извеждането на прецедентната практика на нивото на позитивното право, поради което ще се спра малко по-обстойно на древноримския модел ³².

Основен инструмент за осъвременяване на системата на цивилното право още към III в. пр. н. е. се явява т.нар. преторско право ³³. Всъщност по-точно е определянето му като „хonorарно право” (*ius honorarium*), както се среща в източниците, тъй като първоначално правото да издават едикт (*ius edicendi*) имат всички висши магистрати (като задължително правомощие в рамките на *imperium*), но също и някои от нисшите

---

³² Една от основните тези на Циммерманн за изграждането на общото европейско право е именно в тази посока. Срв. **Циммерманн**, цит., с.158 и сл. Срв. и **Grosso, G.** *Riflessioni su “ius civile”, “ius gentium” e “ius honorarium” nella dialettica fra tecnicismo-tradizionalismo giuridico e adeguazione allo sviluppo economico e sociale in Roma.* - In: *Studi Donnatuti*, v.1, Milano, 1973, p. 439-454.

³³ За преторското право срв. **Андреев, М.** *Римско частно право.* София, 1975, с. 51-54; **Дождев Д. В.** *Римское частное право.* Москва, 2005, с. 116-122.

магистрати (като елемент на potestas) - напр. курулните едили. Тези едикти се считат за източници на позитивното право ³⁴.

Пътят на установяване на преторското право, първоначално като субсидиарна система от норми, паралелно с цивилното право, а впоследствие като напълно самостоятелна част от позитивното право, която при колизия дори има предимство пред цивилното право, е определен като дефиниция от Папиниан в началото на същия фрагмент от Дигестите. Той счита, че преторското право е това, което преторите въвеждат за подпомагане, или за допълване, или за коригиране на цивилното право, а основанието е обществената полза от въвеждането на тези нови норми:

D.1.1.7.1 (Papinianus 2 def.) Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam...

Преторското право се установява поради необходимостта, изрично определена от Папиниан като „*propter utilitatem publicam*”. Връзката му с практиката се подчертава и от Marcianus, който в D. 1.1.8 го нарича „живия глас на цивилното право”:

D.1.1.8 (Marcianus 1 inst.) Nam et ipsum ius honorarium viva vox est iuris civilis.

Основанията за тези изводи са в няколко посоки. Претурата е в основата на институционалното отделяне на съдебната власт от държавното управление и военните функции, тя провокира цялостно преустройство на римскоправната система и създава нова форма на правораздаването. Всъщност тази дейност на преторите има две измерения - самостоятелно осъществяване на правораздаване по наказателни дела ³⁵ и по граждански спорове, свързани със защита на публичната собственост, обществения ред и справедливостта (*iurisdictio voluntaria*), и организиране на правораздаването по граждански дела с препращане с указания за решаването им от заклет съдия - частно

---

³⁴ Срв. *D.1.1.11 (Paulus 14 ad sab.) ...nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium. praetor quoque ius reddere dicitur...* По тази причина и в източниците се споменава не само за преторските едикти, а и за “едиктите на тези, които имат право да ги издават”: *IGai 1.2. Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.*

³⁵ До създаването на *questiones perpetuae* - вж. по-подробно у **Santalucia, B.**, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, 2 ed., Milano, 1998; **Pesaresi, R.**, *Studi sul processo penale in età repubblicana (Dai tribunali rivoluzionari alla difesa della legalità democratica)*, Napoli, 2005, p. 10 ss., и цитираната там литература. Относно преторската юрисдикция срв. **Ricobono S.** *Il problema di ricostruzione delle strutture amministrative romane.* - In: Synteleia Arangio- Ruiz. Napoli, 1964, p. 670 ss.

лице, облечено по волята на спорещите страни с функциите на арбитър (*iurisdictio contentiosa*). И в двата случая преторът е този, който посочва правното средство за защита - *actio* или *interdictum*, както и свързаните с гражданскоправните спорове *stipulationes praetoriae*, *in integrum restitutiones*, *missiones in bonae* ³⁶.

Същевременно съдържанието на конкретните искове и интердикти, и свързаните с тях възражения, прескрипции и пр., също се определя от претора в неговия едикт по общ начин, и конкретно във формулата, която се предава на заклетия съдия ³⁷. Така по линия на правораздаването преторът може да променя съществуващата уредба, като подпомага, допълва или коригира цивилното право ³⁸. В много случаи се налага въвеждането на нови искове, основани на факти (*actiones in factum*), презумпции и фикции (*actiones ficticiae*), искове по аналогия на съществуващите (*actiones utiles*) и пр. ³⁹. Преторът дори може да откаже предоставянето на граждански иск, като наложи на страните новите правила.

Това е своеобразно отчитане на действащата уредба и на резултатите от правоприлагането. Когато новата практика се окаже трайна и непротиворечива, тя се включва в едикта и изменя или отменя старите разпоредби, включително и на самото гражданско право ⁴⁰.

При обновяемостта на преторския едикт ежегодно се предоставя възможност да се отчетат съвременните изисквания на гражданския оборот, като се даде защита на нови правоотношения и интереси. Така преторското право е резултат на юрисдикционната практика, но и средство за утвърждаването ѝ, тъй като нормите, различни от гражданскоправните, могат да навлязат в римския правен живот единствено чрез него. Преторската компетентност обединява правосъздаването и правоприлагането по един много специфичен начин, уникален за Древния Рим, който все повече се налага

---

³⁶ Относно преторските средства за защита и правомощията на претора вж. **Андреев**, цит., с. 134 и сл.; **Gandolfi G.** Contributo allo studio del processo interdittale romano. Milano, 1955, p. 69 ss., 126 ss.; **Kaser M.** Das römische Zivilprozessrecht. München, 1966, § 62, II, p. 319-320.

³⁷ Относно особеностите на формуларния процес и преодоляването на формализма на легисакционния процес вж. **Pugliese, G.** Il processo formulare: Vol. I: Introduzione. Nozioni fondamentali. I soggetti del processo. Vol. II: Lezioni A. A. 1948-49, Torino, 1948- 1950; **Gioffredi, G.** Contributti allo studio del processo civile romano. Milano, 1947.

³⁸ Срв. **D.1.1.7.1 (Papinianus 2 def.)** *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam...*

³⁹ Срв. **Selb, W.** Formulare analogien in actiones utiles und actiones in factum vor Julian. - In: Studi in onore di C. Sanfilippo. V. 5, Milano, 1984, p. 727- 759; **Sotty R.** Recherches sur les "utiles actiones". La notion d'action utile en Droit romain classique. Grenoble, 1980; **Mercogliano F.** Actiones ficticiae. Typologie e datazione. Napoli, 2001.

⁴⁰ За реформирането на гражданското право и ролята на преторската практика срв. **Gallo**, cit., p. 53 ss.; **Betti E.** La creazione del diritto nella iurisdictio del pretore romano. - In: Studi Chiovenada. Padova, 1927, p. 125 ss.; **Kaser, M.** Ius honorarium und ius civile. - In: ZSS 101 (1984), p.1 ss.

като модел в съвременните правни системи. Дори в страните, в които не е утвърдено прецедентното право, на определени решения на съдилищата се придава задължителна сила, както и на тълкувателните актове на правораздавателните институции. А от задължителната сила до правната норма е необходима само една крачка в доктрината, която обикновено не се прави по съображения за традиционализъм.

Римските юристи се позовават на дълготрайната практика, която *post factum* се узаконява в преторския едикт. В цитираните фрагменти сякаш не се прави особена разлика между типичния за римляните правен обичай и практиката, възприета у други народи, а по-късно и от самите римляни в рамките на международния търговски обмен. Както посочихме по-горе, към II - I в. пр. н. е., с разширяването на държавата в Средиземноморския регион, започва и активното влияние на правните системи на покорените или приобщените народи, търговските обичаи и местната частноправна практика, използвани от столетия между тях⁴¹. Те също навлизат в римскоправната система - първоначално чрез правилата, установени от преторите по отношение на чужденците, които се считат за неравноправни спрямо римските граждани и могат да участват в гражданския обмен само чрез тяхното съдействие и закрила⁴².

Римската претура, създадена в средата на IV в. пр. н. е., следвайки принципа на колегиалността, се осъществява от двама претори, които в началото организират правораздаването между римските граждани. Към 242 г. пр. н. е. единият от тях се специализира и постепенно осъществява юрисдикция между римските граждани и peregrinите, или между самите peregrini на територията на Италия⁴³. Тъй като при създадената провинциална система той не би могъл да осъществява функциите си на територията на цялата държава, в провинциите римското право по отношение на peregrinите се прилага от управителите на провинции - легатите на сената или губернаторите на принципса⁴⁴.

---

⁴¹ Относно принципа на индивидуализма и национализма срв. **Schultz, F.** *Principios del derecho romano*. 2e ed., Madrid, 2000, p.113 ss.; **De Martino F.** *Individualismo e diritto romano privato*. - In: *Diritto e società nell'antica Roma*. Roma, 1979, p. 248-311.

⁴² За *hospitium* и *patronatus* по отношение на чужденците в Рим вж. **Albanese, B.** *Le persone nel diritto private romano*. Palermo, 1979; **Андреев**, цит., с. 151-153; **Дождев**, цит., с. 266-270.

⁴³ Относно peregrинския претор вж. Daube, D. *The peregrine praetor*. - In: *JRS* 41(1951), p. 66-70.

⁴⁴ Относно римското управление в провинциите вж. едно от най-пълните съчинения на XIX в. на **Person, E.** *Essai sur l'administration des Provinces Romaines sous la République*. Paris, 1878, както и по-новите изследвания на **Richardson, J.** *Roman Provincial Administration 227 BC to AD 117*. London, 1978; **Braund, D. C. (ed.)**. *The administration of the Roman empire (241 BC - AD 193)*. Exeter, 1988. По-специално за правораздаването в провинциите вж. **Broughton, T. R. S.** *The Magistrates of the Roman Republic*. 2 vols., New York, 1952.

Проблемът за правораздаването между peregrini не е свързан само с налагането на римския правен модел от края на I в. пр. н. е. насетне в Средиземноморието. Той има много по-сложна структура и основания. Римляните не биха се занимавали с правораздаването в провинциите, където от векове съществуват както съдебни институции, така и добре позната и прилагана местна правна система. Въпросът за римското право и прилагането му се поставя във връзка с навлизането на римски капитали в тези провинции, както и привличането на провинциални капитали към Рим. Така утвърждаването на правото на народите, като част от римскоправната система, е въпрос на политика, а не само на правна техника. Идеята на завоеванията е да се създаде широк пазар и възможност за свободно движение на пари и стоки, но също и на хора, тъй като имперската идея постепенно се отдалечава от робовладението като начин на производство. Първата стъпка в тази насока е признаването на правоспособността на peregrini, а втората - установяването на общи и за римляни, и за peregrini норми, които те да прилагат в търговските си взаимоотношения⁴⁵. Именно правото на народите се явява онзи унифициращ фактор, върху който започва да се изгражда новият правен ред в региона. То е и предшественикът за създаването на общи норми за всички, включени в императорските конституции, и за обявяването на общо гражданство в империята от началото на III в. с Constitutio Antoniana⁴⁶.

По този начин регулирането на новите отношения, включително и на тези, които принадлежат към сферата на правото на народите, се въвежда чрез преторския едикт. Веднъж включено в неговото съдържание, то преминава към следващия едикт и така се превръща в трайна и неизменна част от обективното римско право. Инкорпорираните правила на международния търговски обмен постепенно и в субстанциален смисъл се трансформират в преторско право, което е еднакво задължително както за римските граждани, така и за чужденците. В това е и обяснението защо Паул като трета система определя преторското право, а не правото на народите. Акцентът у Паул е на начина и

---

⁴⁵ Относно търговските отношения в Средиземноморието вж. **Andreau, J.** "Italy, Europe and the Mediterranean: relations in banking and business during the last centuries BC". - In: **J. Swaddling, S. Walker, P. Roberts.** *Italy in Europe: Economic Relations, 700 BC - AD 50.* London, 1994, p. 305-312; **Andreau, J., Briant, P., Descat, R.** *Les échanges dans l'antiquité: le rôle de l'État.* Saint-Bertrand-de-Comminges, 1995.

⁴⁶ Текстът на конституцията вж. у **Modrzejewski, J.** Edit de Caracalla conferant aux habitants de l'Empire le droit de cité romaine (Constitutio Antoniana) (212 ap. C.). - In: *Lois des romaines.* 7e ed., vol. 2, Napoli, 1977, p. 478-490. За правното значение на конституцията на император Каракала и последните от нея вж. **D'Ors, A.** *Nuevos estudios sobre la Constitutio Antoniana.* - In: *Atti del NI Congresso internazionale de Papirologia.* Madrid, 1966, p. 408 ss.; **De Giovanni, L.** *Gli effetti della constitution antoniana: un'ulteriore prospettiva d'indagine.* - In: *Fraterna munera. Studi in onore di L. Amirante.* Salerno, 1988, p. 145-159.

причината за установяването на правните норми. От естественото право се възприема всичко, което е добро и справедливо, от цивилното - това, което е полезно за всички, а от преторското - това, което е постановено в практиката, т.е. съдебният прецедент. Няма противоречие със становището на Улпиан, който посочва като трета система правото на народите - неговото становище е във връзка със същността на регулираните отношения.

Нещо повече: към III в. правото на народите не е новост - то е навлязло трайно в римския правен живот. Неговото битие обаче е осигурено от преторското право. Следователно не е необходимо отграничаването на едното от другото, още повече, че преторското право в известен смисъл има по-широк обхват от правото на народите.

Окончателното стабилизиране на преторското право, респ. и на преторския едикт, в който то се съдържа като източник на обективното право, се осъществява от I в. от н. е. насетне, когато всеки нов претор въвежда все по-малко нововъведения. Това е предпоставка през 130 г. от н. е. Салвий Юлиан, по поръчка на император Хадриан, да състави т.нар. Вечен едикт (*Edictum perpetuum*), схващан като нормативен акт. Така преторското право се превръща в константна част от позитивното право и внасянето на каквито и да е било изменения в него става само с разрешението на императора. Това обаче не е особено необходимо, предвид възможностите, които още от I в. имат самите императори - чрез конституции да създават задължителни за всички правила за поведение или да разрешават съдебни спорове, превръщайки решенията в съдебен прецедент⁴⁷.

Кодифицирането на едикта представлява и кодифициране на нормите на *ius gentium*, включени в преторското право. Те трайно навлизат в римския правен живот, още повече че, според изброяването на класическите юристи, посочено по-горе, се отнасят до голяма част от санкционираните от римското право отношения, и старото цивилно право по отношение на тях има субсидиарно значение⁴⁸.

Ако възприемем тезата на Цимерман, цитирана в началото на статията, създаването на правото на Обединена Европа не следва да е непременно на позитивна основа, чрез създаването на нормативни актове, а в процеса да се включи

---

⁴⁷ За императорските конституции вж. по-подробно у **Arcaria, F.** *Refferre ad principem. Contributo allo studio delle epistulae imperiales in età classica.* Milano, 2000; **Bassanelli Sommariva, G.** *L'imperatore unico creatore ed interprete delle leggi e l'autonomia del giudice nel diritto giustiniano.* Milano, 1983.

⁴⁸ Срв. **D.1.1.5 (Hermogenianus 1 iuris epit.)** *Ex hoc iure gentium introducta bella, discretiae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure civili introductae sunt.*

юрисдикционната практика и юриспруденцията. В преторското право и правото на народите, създавани по времето на римската Република, се съдържат своеобразни исторически прецеденти, които дават ценни идеи за решаването на съвременните проблеми. Римската империя се счита за форма на обединяване на държави, народи, религии, капитали в продължение на столетия в Средиземноморския регион. Но развитието и нормалното функциониране на тази огромна по територия и население държава е подготвено още в републиканския период. Римската юриспруденция, в съчетание с конституционните възможности на претурата, създава правната основа за формирането на провинциалната система, но и за прилагането на правото на народите като първото по вид право на общността. Обединението на икономическа основа предшества политическото обединяване, но правното обединяване е много по-дълъг процес, който започва преди политиката и завършва значително време след нея. То обаче гарантира нормалното развитие на държавата или на общността от държави. Изучавайки, основавайки се на модела на Древния Рим, бихме могли да преодолеем препятствията пред изграждането на европейската правна идентичност.

Summary

The article treats *ius gentium* as a positive law in Ancient Rome. It can (with *ius honorarium*) only add to *ius civile*. In the light of the division of positive law, *ius gentium* resembles natural law rather than *ius civile* and *ius honorarium*. Both natural law and *ius gentium*, therefore, have the force of law beyond national and political boundaries in Antiquity.

Ius gentium gives some models for unification of European law. This is clearly an area of problems that deserves more ample study.